

Introduktion till modul NPF och tillgänglig utbildning

Kompetensutveckling i specialpedagogik

Skolverket och Specialpedagogiska skolmyndigheten (SPSM) har sedan år 2015 i uppdrag av regeringen att ansvara för kompetensutvecklingsstöd i specialpedagogik, kallat Specialpedagogik för lärande.¹ Stödet riktar sig främst till förskollärare och lärare men även till annan personal som medverkar i undervisningen i förskola och skola. Kompetensutvecklingen syftar till att stärka förskolornas och skolornas generella specialpedagogiska kompetens så att de i högre utsträckning ska kunna anpassa undervisningen utifrån alla barns och elevers olika förutsättningar och behov.

År 2023 ändrades uppdraget av regeringen på så sätt att Skolverket och SPSM ska förstärka innehållet i Specialpedagogik för lärande när det gäller stöd till barn och elever med neuropsykiatriska funktionsnedsättningar (NPF) i förskola och skola.² Uppdraget om Specialpedagogik för lärande pågår till år 2025.

Ska stödja arbetet med att möta alla barns och elevers olika förutsättningar och behov

Utgångspunkten för uppdraget om Specialpedagogik för lärande är skolans ansvar enligt skollagen, att varje barn och elev utan undantag, ska ges den ledning, stimulans och det stöd som de behöver i sitt lärande och i sin personliga utveckling så att de utifrån sina egna förutsättningar och behov ska kunna utvecklas så långt som möjligt enligt utbildningens mål.³ I skollagen slås det fast att stöd ska ges till barn och elever utifrån de aktuella och individuella behoven oavsett orsak. Det innebär att det inte finns krav på diagnos eller att det är en förutsättning för stöd att barnet eller eleven har en diagnostiserad funktionsnedsättning.

¹ U2015/05783S, U2018/03106S, U2019/04371S, U2020/06064, U2023/00931, U2023/02132.

² U2023/02132.

³ 3 kap. 3–9§ skollagen (2010:800).

En strävan för skolan ska vara att uppväga skillnader i barnens och elevernas förutsättningar att tillgodogöra sig utbildningen.⁴ Det innebär att skolan har ett kompensatoriskt uppdrag.⁵

Varje barn och elev ska ha tillgång till utbildning och utbildningen ska vara likvärdig, inkluderande och fri från diskriminering. Barnets bästa ska vara utgångspunkt och barnets inställning ska så långt det är möjligt klarläggas. Barn ska ha möjlighet att fritt uttrycka sina åsikter i alla frågor som rör honom eller henne. Barnets åsikter ska tillmätas betydelse i förhållande till barnets ålder och mognad.⁶

Utbildningen ska vila på vetenskaplig grund och beprövad erfarenhet.⁷ Materialet i Specialpedagogik för lärande tas därför fram i nära samverkan med forskare, som skriver artiklar utifrån egen och andras forskning. Förskollärare, lärare och övrig personal som medverkar i undervisningen får i materialet ta del av olika infallsvinklar, forskningsresultat och ramverk, främst inom det specialpedagogiska kunskapsområdet. Det kan stödja det professionella samtalet mellan förskollärare, lärare och övrig personal som medverkar i undervisningen om vad som behöver utvecklas på den egna förskolan och skolan samt hur man bäst kan stödja lärandet hos de barn och elever man möter i sin undervisning. Materialet fokuserar framför allt på det stöd som är möjligt att ge inom ramen för den ordinarie undervisningen.

En del elever har dock behov av särskilt stöd, som i vissa fall kan innebära att eleven får delar eller hela sin undervisning i en särskild undervisningsgrupp, enskild undervisning, distansundervisning eller genom anpassad studiegång. Behov av särskilt stöd utreds i samråd med elevhälsan och åtgärdsprogram beslutas av rektor.⁸ Avvägningar av vilket stöd som är möjligt att ge inom ramen för den ordinarie undervisningen eller var gränsen går för särskilt stöd behöver göras i dialog mellan lärare och personal med specialpedagogisk kompetens.

⁴ 1 kap. 4 § skollagen.

⁵ Prop. 2009/10:165.

⁶ 1 kap. 8–10 § skollagen.

⁷ 1 kap. 5 § skollagen.

⁸ Skolverket (2022). Kommentarer till Skolverkets allmänna råd om arbete med extra anpassningar, särskilt stöd och åtgärdsprogram.

Olika perspektiv på hur skolproblem uppstår och hur de kan lösas

Forskning inom det specialpedagogiska fältet i förskola och skola belyser frågor om lärande och undervisning för barn och elever i behov av stöd och bidrar med kunskap om pedagogiska konsekvenser av att barn och elever har olika förutsättningar och behov. Det handlar bland annat om forskning om relationer, samspel och utveckling med fokus på människors lärande och delaktighet. En av målgrupperna för specialpedagogisk forskning är barn och elever med funktionsnedsättning. Forskare inom det specialpedagogiska fältet granskar och systematiserar det vetenskapliga arbetet med utgångspunkt i discipliner som pedagogik, sociologi, psykologi, medicin och filosofi. Forskning inom det specialpedagogiska fältet är ofta tvärvetenskaplig och utgår från delvis olika teoretiska förklaringsmodeller när det gäller vad som till exempel orsakar skolproblem och hur de kan lösas.⁹

Förenklat framträder två huvudperspektiv inom den specialpedagogiska forskningen, det *kategoriska* och det *relationella* perspektivet. Ur ett *kategoriskt* perspektiv (som även kallas individperspektiv eller kompensatoriskt perspektiv) ses barnet eller eleven som bärare av brister och egenskaper som leder till skolsvårigheter.¹⁰ Förklaringar till skolproblem söks därför hos individen och återfinns i huvudsak inom medicinska, neurologiska och psykologiska förklaringsmodeller. Perspektivet speglas i att man tidigare talade om att barn och elever är funktionshindrade. Hindret anses vara något barnet eller eleven alltid bär med sig och skapar förutsättningarna för lärandet.

Ett *relationellt* perspektiv har fokus på relationer och interaktion. Förklaringar till skolproblem söks därför i mötet mellan barnet eller eleven och den omgivande miljön. Samspel mellan fyra nivåer; individ, grupp, skola och samhälle, studeras. Forskningen grundar sig huvudsakligen på pedagogiska, sociologiska och filosofiska förklaringsmodeller. Det *relationella* perspektivet kan speglas i att man till exempel talar om barn och elever med funktionsnedsättning och understryker att svårigheter uppstår i relationen mellan individen och omgivningens krav och bemötande. Funktionshinder uppstår när förskolan och skolan inte är tillräckligt anpassad för barn och elever med funktionsnedsättning. Beskrivningen av perspektiven kan ses som idealtyper och i skolans lagstiftning och praktik förekommer det en blandning av båda

⁹ Ahlberg, A. (2016).

¹⁰ Forskning med individen i fokus nämns av Skidmore (1996). Emanuelsson, Persson och Rosenqvist (2001) använder kategoriskt perspektiv och Nilholm (2007) kompensatoriskt perspektiv.

perspektiven. Skollagen är dock tydlig med att problem i förskolan och skolan på grund av funktionsnedsättning ska ses som kontextuella, inte som individuella.¹¹ Med andra ord är det förutsättningarna i miljön som är avgörande för i vilken utsträckning ett barns eller en elevs funktionsnedsättning blir ett hinder för lärandet.

I Specialpedagogik för lärande presenteras ett urval av forskning som förskollärare, lärare och övrig personal som medverkar i undervisningen kan ta stöd i för kollegialt lärande. I artiklarna beskriver olika forskare flera ingångar, som ett underlag för kollegial reflektion. I och med att olika begrepp och ramverk tas upp och beskrivs får deltagarna möjlighet att reflektera över och bedöma hur kunskapen kan relateras till deras egen kontext, så att de kan göra professionella val.

Fokus på neuropsykiatriska funktionsnedsättningar, NPF

I modulen ”NPF och tillgänglig utbildning” får förskollärare, lärare och övrig personal som medverkar i undervisningen stöd i att utforma undervisning och lärmiljö efter elevernas förutsättning och behov, med fokus på NPF.

Modulen presenterar ett urval av forskning inom det neuropsykiatriska området. Forskningen kommer såväl från det specialpedagogiska fältet som från kognitionsforskning med medicinsk utgångspunkt. Innehållet bidrar med kunskap om NPF, exempel på pedagogiska konsekvenser och strategier, arbetssätt och förhållningssätt och hur undervisning och lärmiljö kan utformas så att barnen och eleverna får det stöd de behöver.

Barn och elever har alltid rätt till stöd utifrån de aktuella och individuella behoven oavsett orsak. Det innebär att det inte finns krav på diagnos eller att det är en förutsättning för stöd att barnet eller eleven har en diagnostiserad funktionsnedsättning. En funktionsnedsättning behöver heller inte innebära att barnet eller eleven upplever behov av stöd. Förskollärares och lärares professionella omdöme och förmåga att skapa en inkluderande undervisning och tillgänglig lärmiljö är av stor betydelse för barns och elevers lärande, utveckling och välbefinnande. I det arbetet är det viktigt med stöd från både rektor och samarbete med elevhälsans personal.

¹¹ Jämför 1 kap. 4 § och 3 kap. 2 § skollagen.

Utgå från ert systematiska kvalitetsarbete

Modulen ”NPF och tillgänglig utbildning” innehåller nio delar. Delarna är fristående och kan arbetas med i valfri ordning. Ni som deltar inom ramen för statsbidrag och väljer att arbeta med denna modul, ska ta del av minst fyra av delarna i modulen. Utgå gärna från utvecklingsområden som ni identifierat i ert systematiska kvalitetsarbete när ni väljer delar. Vi rekommenderar att ni startar med delen Grundläggande kunskaper om neuropsykiatriska funktionsnedsättningar (NPF). Delen innehåller information och centrala begrepp om NPF som kan bidra till att ge er en gemensam grund att utgå från i det fortsatta arbetet.

Författar- och delpresentation

Del 1. Grundläggande kunskaper om neuropsykiatriska funktionsnedsättningar (NPF)

Linda Petersson-Bloom arbetar som universitetslektor i specialpedagogik vid Högskolan Kristianstad och är i grunden specialpedagog och förskollärare. Lindas forskningsintresse handlar om att undersöka undervisningens möte med elever med neuropsykiatriska funktionsnedsättningar, i synnerhet autism. Linda disputerade år 2022 och avhandlingens fokus handlar om strategier för inkluderande undervisning i förskola och grundskola samt om hur lärares deltagande i kompetensutvecklingsinsatser förändrar praktiken.

I delen ges övergripande kunskap om neuropsykiatriska funktionsnedsättningar och grundläggande begrepp förklaras. I artikeln beskrivs förklaringsmodeller, främst kopplade till autism och adhd, samt pedagogiska konsekvenser i skolsituationen. Syftet med delen är att ge ökad förståelse för vad neuropsykiatriska funktionsnedsättningar kan innebära för elevers lärande och välmående.

Del 2. Kognition, perception och undervisning

Emma Leifler har en bakgrund som lärare och specialpedagog inom grund- och gymnasieskolan. Hon arbetar som universitetslektor vid Institutionen för pedagogik och specialpedagogik vid Göteborgs universitet. Hon disputerade år 2022 på en avhandling om inkludering för elever med NPF, Educational Inclusion for Students with Neurodevelopmental conditions. Emma har i sin nuvarande forskning särskilt intresserat sig för didaktik för elever i behov av stöd, hur undervisning kan bli tillgänglig för fler elever och hur skolor kan organisera stödundervisning.

Linda Petersson-Bloom, se författarpresentation i del 1 ovan.

I den här delen presenteras hur kognition och perception kan ta sig uttryck i lärsituationen för elever med NPF, främst vid autism och adhd. Med utgångspunkt i kognitiva förklaringsmodeller presenteras ett urval av strategier och stödstrukturer som kan vara användbara för att utforma en tillgänglig undervisning för eleverna. Delen

syftar till att bidra med ökad förståelse för elever med NPF och att prova strategier och stödstrukturer som kan vara av värde för undervisningen.

Del 3. Språklig tillgänglighet vid NPF

Anna Eva Hallin är legitimerad logoped och biträdande lektor vid Karolinska Institutet på enheten för logopedi. Anna Evas forskningsinriktning handlar om elevers språkutveckling och språk-, läs- och skrivsvårigheter.

Den här delen handlar om språkets betydelse för lärande och hur språksvårigheter inklusive läs- och skrivsvårigheter kan påverka skolsituationen för elever med NPF. I delen lyfts hur undervisningen och lärmiljön kan utformas för att bli språkligt tillgänglig till exempel genom explicit språkinriktad undervisning. Delen syftar till att ge kunskap om vad språklig sårbarhet och språklig tillgänglighet kan innebära i skolsituationen.

Del 4. Relationers betydelse för elevers lärande

Linda Plantin Ewe är förskollärare, grundskollärare och specialpedagog och arbetar som lektor i specialpedagogik vid Högskolan Kristianstad. Hon disputerade på en avhandling om "Lärares relationskompetens i möte med elever med ADHD". Linda har i sin forskning särskilt intresserat sig för hur lärares relationskompetens kan främja interaktionen hos flickor med neuropsykiatriska funktionsnedsättningar och även hur lärandet kan göras tillgängligt för alla elever, med eller utan funktionsnedsättning.

Den här delen handlar om relationer och relationsskapande mellan lärare och elever, med speciellt fokus på elever med NPF. Delen berör områden om lärande och undervisning, relationsskapande och relationskompetens. Frågor lyfts om varför relationen mellan lärare och elever med NPF ibland kan upplevas som svår och hur lärare och övrig personal som medverkar i undervisningen kan utveckla arbetet med relationer och relationsskapande kollegialt. Delen syftar till att ge kunskap om relationer och relationsskapande mellan lärare och elever som bidrar till ökad förståelse för elevers lärande.

Del 5. Visuellt stöd i skolan

Emma Leifler, se författarpresentation i del 2 ovan.

Viktoria Norling är universitetsadjunkt på Göteborgs Universitet och har bakgrund som grundskollärare och specialpedagog. Hon undervisar inom specialpedagogprogrammet samt inom lärarprogrammen i kurser i bedömning och specialpedagogik. Viktoria har särskilt intresse för frågor om inkluderande undervisning och elevhälsa.

Delen ger övergripande kunskap om vad visuellt stöd kan innebära i undervisningen och skolsituationen i övrigt, med särskilt fokus på behov som kan finnas vid NPF. Visuellt stöd kan främja lärande och samspel för elever i alla åldrar, i skolans olika miljöer. I delen ges praktiska exempel på hur visuellt stöd kan utformas för att göra skoldagen och

undervisningen tillgänglig. Delen syftar till att ge kunskap om hur visuellt stöd kan främja och stödja elevers lärande och delaktighet i skolsituationen.

Del 6. Nycklar till en framgångsrik undervisning för elever med IF och NPF

Kamilla Klefbeck är universitetslektor i specialpedagogik vid fakulteten för lärarutbildning vid Högskolan i Kristianstad. Kamillas forskningsintresse har sitt ursprung i det didaktiska mötet med barn, ungdomar och vuxna med intellektuell funktionsnedsättning (IF), samt IF i kombination med autism. Kamilla disputerade år 2022 och har fortsatt sitt arbete med att utforska lärarnas professionella utveckling i anpassad grundskola med fokus på elevers delaktighet och lärande.

Denna del innehåller förslag på tillvägagångsätt och förklaringsmodeller kring hur intellektuell funktionsnedsättning, IF, i kombination med neuropsykiatriska funktionsnedsättningar, NPF, kan påverka elevernas förutsättningar för lärande. Delen ger möjlighet för deltagarna att reflektera och arbeta kring olika aspekter som kan stärka undervisningen för elever med IF och NPF. Syftet med delen är att få möjlighet till fördjupad kunskap och strategier kring elever med IF i kombination med NPF.

Del 7. Kognitiv neurovetenskap vid NPF

Sven Bölte är professor i barn- och ungdomspsykiatrisk vetenskap vid Karolinska Institutet, psykolog och specialist i neuropsykologi samt föreståndare för Center of Neurodevelopmental Disorders at KI (KIND). Sven har under 30 år ägnat sig åt psykiatrisk forskning, framför allt utvecklingsneurologiska funktionsnedsättningar och i synnerhet autismspektrumtillstånd och adhd.

I delen ges en inblick i kognitiv neurovetenskap vilket handlar om hjärnan, kognition och sambandet mellan dem. Delen berör bland annat hur kognition, perception, emotion och motivation kan fungera vid NPF och hur dessa områden kan få betydelse för elevers lärande och välbefinnande. Materialet ger några medskick utifrån kognitiv neurovetenskap vid NPF som kan vara till nytta för hela skolans arbete med planering av undervisning och i bemötande av elever. Delen syftar till att ge kunskap om kognitiv neurovetenskap vid NPF som kan bidra till en gemensam förståelse för elevers förutsättningar och behov i undervisning och lärmiljö.

Del 8. Flickor med NPF i skolan

Emma Leifler, se författarpresentation i del 2 ovan.

Den här delen handlar om hur NPF kan visa sig hos flickor i skolsituationen. I delen lyfts att kunskapen om flickor med NPF är begränsad och att det kan vara en utmaning för skolan att uppmärksamma flickors behov. Några exempel på hur skolan kan främja lärande och välbefinnande ges. Delen syftar till att ge kunskap om behov som kan uppkomma i skolsituationen för flickor med NPF samt förståelse för hur lärmiljön kan utformas.

Del 9. Att tillgängliggöra lärmiljön för elever med NPF

Emma Leifler, se författarpresentation i del 2 ovan.

Den här delen handlar om tillgänglig lärmiljö och hur social, pedagogisk samt fysisk lärmiljö kan utformas för att fungera för elever med NPF. I delen beskrivs hur en tillgänglig lärmiljö är en förutsättning för att elever ska kunna vara delaktiga i det gemensamma lärandet och i kamratgemenskapen. Delen belyser även hur ett styrkebaserat förhållningssätt kan öka elevers delaktighet och välbefinnande. Syftet med delen är att bidra med kunskap om och förståelse för hur lärmiljön kan utformas för inkludering av elever med NPF i undervisningen och i skolsituationen som helhet.

Referenser

Internationella konventioner

Förenta nationernas allmänna förklaring den 10 december 1948 om de mänskliga rättigheterna.

Förenta nationernas konvention den 20 november 1989 om barnets rättigheter.

Förenta nationernas konvention den 13 december 2006 om rättigheter för personer med funktionsnedsättning.

Lagar

Skollagen (2010:800)

Diskrimineringslagen (2008:567)

Propositioner

Prop. 2009/10:165. *Den nya skollagen - för kunskap, valfrihet och trygghet.*

Övrigt från regeringen

Regeringen (2015). *Uppdrag att svara för genomförandet av fortbildning i specialpedagogik för lärare i grundskolan, motsvarande utbildning vid särskilda ungdomshem och sameskolan.* U2015/05783S.

Regeringen (2018). *Uppdrag att svara för genomförandet av fortbildning i specialpedagogik för lärare i grundskolan, motsvarande utbildning vid särskilda ungdomshem och sameskolan.* U2018/03106S

Regeringen (2019). *Uppdrag att svara för genomförandet av fortbildning i specialpedagogik.* U2019/04371S.

Regeringen (2020). *Uppdrag att svara för genomförandet av fortbildning i specialpedagogik.* U2020/06064.

Regeringen (2023a). *Ändringsbeslut, Uppdrag att svara för genomförandet av fortbildning i specialpedagogik*. U2023/00931.

Regeringen (2023b). *Ändringsbeslut, Uppdrag att svara för genomförandet av fortbildning i specialpedagogik*. U2023/02132.

Regeringen (2023c). *Ändringsbeslut, Uppdrag att svara för genomförandet av fortbildning i specialpedagogik*. U2023/02132.

Övriga publikationer

Ahlberg, A. (2016). *Specialpedagogik i ideologi och praktik – att bygga broar*. Stockholm: Liber.

Emanuelsson, I., Persson, B. & Rosenqvist, J. (2001). *Forskning inom det specialpedagogiska området – en kunskapsöversikt*. Stockholm: Skolverket.

Nilholm, C. (2007). *Perspektiv på specialpedagogik*. Lund: Studentlitteratur.

Skolverket (2022). *Kommentarer till Skolverkets allmänna råd om arbete med extra anpassningar, särskilt stöd och åtgärdsprogram*. Stockholm: Skolverket.